

Библиотеке у Византији

Наташа Иветић
ОШ „Вук Караџић“, Кикинда
natasaivetic@sezampro.rs

Сажетак

Рад приказује библиотеке у Византијском царству. Разматра византијску културу и образовање као основ развоја библиотека. С обзиром на упоредо постојање световног и теолошког образовања, библиотеке дели на световне: царске, јавне и приватне и на манастирске. Царске библиотеке су оснивали византијски цареви у престоници. Јавне научне библиотеке су постојале при високим школама и научним установама у престоници и у провинцијама. Многи имућнији и образованији Византинци у културним центрима Царства поседовали су своје приватне библиотеке. Манастирске библиотеке су се налазиле широм царства у многобројним манастирима расутим по Византији.

Кључне речи:

библиотеке у Византији, царске, јавне, школске, високошколске, приватне, манастирске

Увод

О историји Византијског царства написано је много добрих књига, али се једва неколико њих бави византијским библиотекама. Веома је мало података, оскудних и фрагментарних, о постојању византијских библиотека. Нема помена о њиховим оснивачима, изгледу, локацији, функционисању, а још мање о књижном фонду, набавци књига, смештају, уређивању и људима који су бринули о књигама. Стога се у проучавању ове теме мора поћи шире и размотрити византијска култура и образовање, увидети колико су Византинци полагали на школовање и образовање, а самим тим, претпоставимо, и на књиге и библиотеке. Постојање центара учености неминовно подразумева постојање библиотека које су извор свих проучавања и без којих се не може замислити ниједан научно-истраживачки рад.

Почеци Византијског царства везују се за древни град Визант, настао од грчке колоније на европској страни Босфора. Нови град на месту старог саградио је римски цар Константин (272-337) око 330. године. Циљ му је био да источном делу Римског царства обезбеди ново административно седиште и да хришћанство озваничи као једну од религија у Царству. У новом царском граду, који је имао изванредан географски положај, а који је грађен по угледу на Рим и са жељом да га надмаши

величином и богатством, мешали су се и утицали на даљи развој Византије грчки, римски и хришћански елементи.

Константин је крунисан 330. године у новој резиденцији, а град је убрзо постао културни центар. У доба Константинових наследника постаће и политички. Одолеваће многим покушајима освајања и разарања све до 1453. године.

Образовање у Византији

При проучавању историје византијских библиотека неопходно је размотрити, бар у главним цртама, карактеристике византијске културе и образовања, увидети колико су Византинци полагали на школовање и образовање, а самим тим на писменост, књиге и библиотеке. Као и данас, и у Византији су образовни систем и постојање центара учености подразумевали коришћење библиотека, које су извор и полазна претпоставка за све видове истраживања, употпуњавања научних сазнања и интелектуалног развоја.

Образовање се у Византији веома ценило, а необразовани људи су презирани. Иако је у царству било много неписмених, у поређењу са западном Европом у средњем веку, Византинци су били неупоредиво образованији. У директном судару две културе у XIII веку крсташи су исмевали Византинце, пошто су са собом носили прибор за писање и

књиге, називајући их писмењаковићима, а не војницима. О нивоу учености Византинаца говори и њихов допринос развоју италијанске ренесансе. Многи учени људи су после пада царства 1453. отишли на запад одневши са собом своје књиге и ученост.

Световно образовање у Византији засновано је на античкој традицији. Школовање је подељено на основно, средње и високо¹. Први ниво је доступан свој деци, а друга два само мушкој. Основно образовање је постојало широм царства, а средње у Цариграду. У првој половини XII века постојало је дванаест средњих школа са око 20 до 40 ученика. Даље школовање се одвијало у Реторским школама са малим бројем ученика. Филозофске школе биле су на врху образовног система.

Различите дисциплине које су се проучавале у школама (митологија, историја, граматика, географија) и читање дела античких класичних аутора и списа црквених отаца подразумевали су коришћење великог броја разноврсних књига. Оне су морале негде да се чувају, што индиректно упућује на постојање библиотека.

Високо образовање је постојало за све време трајања Византијског царства. Царски универзитет се развијао од IV до XV века. Почетак његовог рада се везује за Константина Великог, који је желео да надмаши Рим и у погледу образовања. Универзитет је доживео неколико промена јер су се многи владари интересовали за књиге и књижевни и научни рад. Први познати документ је *Декрет о Универзитетима* из 425. цара Теодосија II (408-450), ученог и начитаног владара и познаваоца калиграфије, који је увећао и реорганизовао наставу из Константиновог времена, утемељивши катедре грчке и латинске граматике и реторике, права и филозофије. Јустинијан I (527-565) је повећао број професора права и реорганизовао правни систем. Према цариградском патријарху Нићифору, настава на Универзитету је почела да опада у VIII веку, да би је 863. реорганизовао цезар Варда, одлучан и способан државник, ујак цара Михаила III (842-867).

Плодном периоду за развој Универзитета допринео је и цар Константин VII Порфирогенит (905-959), који се и сам бавио писањем и имао богату личну библиотеку. Константин IX Мономах (1000-1055) је царским декретом обновио Универзитет и омогућио бесплатно студирање.

Изражена брига за образовање различитих друштвених слојева и постојање школа у Византији указују и на постојање библиотека. Ако је настава подразумевала лектуру, читање дела античких писаца, коришћење уџбеника и речника, то указује и на постојање места где су се књиге чувале. Византинци су од Александринаца наследили и прихватили бригу за очување античке књижевности, умножавање преписа и њихово одржавање у библиотекама.

Упоредо са световним, постојале су и теолошке школе јер је верско образовање било одвојено. Познато је да је при цркви Свете Софије у Константинопољу радила теолошка школа, а да су учитељи били свештеници. Друга и познатија, била је Патријаршијска школа у Цариграду, која је била под директном управом цариградског патријарха. Подаци о њој постоје од VII века и наводе на закључак да је, од самога установљења, Школа имала и богату библиотеку. Под Палеолозима, у XIV веку, била је смештена у Студитском манастиру и имала је више од тридесет професора. Патријаршијске школе постојале су, такође, у Александрији, Антиохији и Јерусалиму. У посебним монашким школама обучавани су искушеници.

Иако одвојено, световно и теолошко образовање имало је заједничких одлика: предавани су предмети који су оспособљавали за различите службе. Будући правници и чиновници су школовани на царском Универзитету, а често су из редова професора и студената бирани будући епископи.

С обзиром на упоредо постојање световног и теолошког образовања, постојале су библиотеке при световним високим школама и при манастирима, тј. на свим нивоима на којима се учи. Световне библиотеке могу се поделити на царске, јавне и научне². Царске библиотеке су оснивали византијски цареви у престоници. Јавне научне библиотеке су постојале при високим школама и научним установама у престоници и у провинцијама. Многи имућнији и образованији Византинци у културним центрима Царства поседовали су своје приватне библиотеке. Манастирске библиотеке су се налазиле широм царства у многобројним манастирима расутим по Византији.

¹ Радивој Радић, *Византија: јурџур и ѲертаменѲ* (Београд: Еволута 2006), 10.

² Маргита Љ. Николић, „Византијске библиотеке: прилог проучавању историје византијских библиотека“, *БиблиоѲекар* год. XIV, бр. 1 (1962): 47.

Царске библиотеке

Једини сигурни подаци о царским библиотекама говоре да су им оснивачи били византијски цареви. Налазиле су се у престолу Константина у граду. Не постоје прецизни подаци о датуму градње, њиховом изгледу, унутрашњем уређењу ни организацији рада. Можемо само претпоставити да су се налазиле у центру града, као и остале важне грађевине, поред Универзитета и да су, такође, одавале моћ и богатство својих мецена. Прва царска библиотека је настала у IV веку, а постојале су преко хиљаду година. Константин I је саградио библиотеку преневши већи број дела хришћанских писаца из Рима. Библиотека је бројала 6.900 свезака и брзо је постала најважнија библиотека на Истоку. За пет година постојања сакупила је 120.000 књига. Барбара Ј. Илие у свом раду *Књига и библиотеке у Византији*³, позивајући се и на Д. Н. Маршала⁴, наводи да је Константинова царска библиотека настала по угледу на библиотеку цара Диоклецијана у Никомедији, на чијем двору је Константин провео младост. Дворски службеник у тој библиотеци, имао је одређена сазнања о управљању њоме. У поменутом раду се помиње писмо александријског епископа Теана Диоклецијановом високом дворском службенику Лукијану у ком су садржана упутства за управљање царском библиотеком и за рад царског књижевног надзорника. Он би требало да је упознат са свим књигама у библиотеци, да их каталожски уреди по одређеном редоследу, да обезбеди најбоље и најпрецизније мајсторе за преписивање књига, да репарира старе књиге, као и да не користи пурпурну кожу ни златопис, осим ако то не захтева цар. Претпоставка да је Константинова библиотека имала свог надзорника, по угледу на Диоклецијанову, осветлила би Константинову сталну бригу за библиотеку и прикупљање књига. Прикупљањем књига и бригом о библиотеци декларисао се као несебични и племенити добротвор.

Са постојањем библиотеке уско је повезано постојање скрипторијума у којем се обављала преписивачка делатност. Познато је да је цар Константин наредио да се препише педесет примерака

Библије за његове задужбине. Његов наследник, Констанције, организовао је преписивање античких дела са папируса на пергамент. На тај начин су се чувала и умножавала дела античких писаца. Такође је обновљен и увећан књижни фонд. Каснији владари, Јулије Отпадник (331-363) и Теодосије II (401-450) додатно су обогатили књижни фонд библиотеке ретким и скупим кодексима. Јулијан је из своје приватне библиотеке поконио већи број рукописа⁵.

Царска библиотека се помиње у едикту императора Валенса (364-378), који је основао калиграфску радионицу у којој су радила четири Грка и три Латина. Преписивање рукописа је сматрано важним и корисним послом, а обављали су га мајстори преписивачи, *antiquari*, калиграфи посебно обучени за тај посао. До 476. године нема вести о библиотеци. Тада је у великом пожару страдала базилика у којој се она налазила за владавине цара Јустинијана. И у побуну 477. године нестале су многе драгоцености, као што су Хомерови епови исписани златом на свитку од змијске коже дугом четири метра. Библиотека је убрзо обновљена, али даље нема сигурних података о њеном раду⁶. Наредни владари су се сигурно угледали на своје претходнике у погледу градње, очувања и богаћења књижног фонда библиотеке. Највећи број књига царска библиотека је имала у првих 120 година свог постојања.

Тек из IX века потичу два значајна помена библиотеке у царској палати, док се основано претпоставља да је активно деловала за време владавине Константина VII Порфирогенита у X веку. Многи византијски цареви били су високообразовани и изучавали су књижевност, науку и филозофију, па није чудо да су били колекционари ретких и драгоцених књига. Учени Теодосије (401-450), Лав VI Мудри (886-912), Константин VII Порфирогенит (905-959), Теодор II Ласкарис (1221-1258), Јован VI Кантакузин (1292-1383), Манојло II Палолог (1350-1425), само су најзначајнији међу њима. Цар Теодосије је, на пример, познавао и калиграфију; Константин Порфирогенит, који се бавио писањем и имао богату личну библиотеку, основао је на двору истраживачки центар, а нарочито је допринео плодном периоду развоја Универзитета;

³ Barbara J. Ilić, *Libraries and Book Culture of the Byzantine Empire*, <http://ikib-info.blogspot.com/2009/11/knjiga-i-biblioteke-u-vizantiji.html> (преузето 23. 2. 2012).

⁴ D. N. Marshall, *History of Libraries* (Oxford; New Delhi: IBH Publishing Co, 1983).

⁵ М. Љ. Николић, Нав. дело, 48.

⁶ Гордана Стокић Симончић, *Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку* (Панчево: Градска библиотека 2008), 16.

Ана Комнина (1083-1153), високообразована византијска принцеза, и њен муж Нићифор Вријеније имали су своју приватну библиотеку у XI веку⁷. Мало је вероватно, стога, да нису били и покровитељи дворске библиотеке.

Изгледа да је највећи ударац за Царску библиотеку у Константинопољу представљао разарање града током четвртог крсташког похода 1204. године. Сматра се да су крсташи тада спалили више књига него Турци 1453. године. После освајања града и три пожара, приредили су параду на којој су на врху копаља носили пера, мастило и папир, ругајући се просвећеним Византинцем, „писарима“. Читава кола књижног материјала продата су италијанским трговцима. Тада су многе књиге из богате византијске продукције доспеле на Запад. После 1261. године царска библиотека је наново обновљена, али више није повратила пређашњи сјај и богатство. У наредном периоду су већи значај имале манастирске библиотеке. Изучавање класичних аутора није престало све до 1453. године.

Школске и високошколске библиотеке

Изражена брига за образовање различитих друштвених слојева и постојање разних школа у Византији недвосмислено указују на постојање библиотека: разноврсност наставе (која је подразумевала стручне књиге и лектуру, читање дела античких писаца, коришћење уџбеника и речника...), њена распрострањеност, као и општа култура књиге и читања, упућују на закључак да су библиотеке морале постојати као стабилан ослонац овим друштвеним вредностима.

Библиотеке које су постојале при високим школама и универзитетима користили су и студенти и професори. Михаило Псел (1017-1096) занимљиво описује професоре нагнуте над књигама до зоре⁸ и студенте који носе књиге у наборима својих хаљина. То је још један индиректан податак о постојању библиотека и сведочанство о повезаности школа и библиотека. Ако се зна да су у византијским школама читани антички и хришћански аутори, коришћени разни речници, изучаване различите области науке и уметности, схватљиво је да су оне морале обилovati књигама за поменуте потребе. Теолошка школа при цркви Свете Софије

имала је мању библиотеку. Један од библиотекара је био каснији просветитељ Константин – Ђирило⁹. Патријаршијска школа је имала библиотеку основану почетком VII века која је страдала у пожару 780. године. Поседовала је богат књижни фонд са многим теолошким списима и делима хришћанских писаца. Библиотечки фонд је парирао фондима царских библиотека.

Цезар Варда је средином IX века обновио Високу школу на Магнаварском двору. Старешина школе био је чувени научник тога доба Лав Математичар, а ученици будући цариградски патријарх Фотије и писац Константин Филозоф. При овој школи је основана библиотека око 850. године. О њој нема помена, осим да је, вероватно, поседовала већином дела грчких аутора, јер је на двору владао изразито грчки дух. Плодном периоду за развој Универзитета допринео је и Константин VII Порфирогенит који се и сам бавио писањем и имао богату личну библиотеку. Његова интересовања су се одразила на развој Универзитета.

Своје библиотеке имали су Правни и Филозофски факултет, који су основани када је Константин IX Мономах царским декретом обновио Универзитет и омогућио бесплатно студирање. Факултети су били озбиљно конципирани. Установљено је звање чувара права, *номофилакса*, који се налазио на челу Правног факултета и, аналогно томе, звање конзула филозофије, који се налазио на челу Филозофског факултета. Програм филозофских школа је био опширан, јер је филозофија схватана као „наука наука“¹⁰, а студије су се састојале од нижег и вишег степена. Оба факултета су, сходно широко заснованој настави, имала организоване библиотеке са богатим књижним фондом.

Приватне библиотеке

Ако имамо у виду тешкоће везане за писање једне књиге и колико је то дуг и скупоцен процес, можемо схватити зашто су приватне библиотеке у Византији, упркос високом степену културе, релативно ретке и малобројне. Постојале су и тешкоће у прибављању материјала за писање. Међутим, с друге стране, Византинци су се одликовали високим степеном културе и у одређеној мери су њих постојале приватне библиотеке. Нарочито су

⁷ М. Љ. Николић, Нав. дело, 51.

⁸ Луј Бреје, *Византијска цивилизација* (Београд: Нолит, 1976).

⁹ М. Љ. Николић, Нав. дело, 52.

¹⁰ Р. Радић, Нав. дело, 16.

књиге, односно рукописе, сакупљали византијски цареви који су и сами ценили књижевност и науку. У потрази за вишим друштвеним положајем, сигурно су и поданици користили књиге. Приватне библиотеке су се више развијале у временима када је и царство просперирало.

Први помени приватних библиотека су из VII века и односе се на богату библиотеку приватног учитеља Тицијуса. Његов ученик Ананије из Ширака сведочи да је код Тицијуса прочитао и изучио многе списе, пошто је учитељ имао велику библиотеку пуну разноврсних дела. Ту је пронашао књиге теолошке и световне садржине, научне, историјске и медицинске¹¹.

Један од најугледнијих цариградских патријарха и највећи црквени писац свога времена, патријарх Фотије, живео је у IX веку (820-897). Сматра се најученијим Византинцем свога доба. Био је теолог, учитељ и писац. Написао је више богословских списа, проповеди и канона, писама и изрека. Најзначајније дело, *Библиотјека*, даје преглед књига које је патријарх Фотије имао у својој одлично опремљеној и ванредно богатој библиотеци. Пружа преглед 279 дела које је Фотије прочитао и о којима је дао кратку садржину са литерарним и критичким белешкама. Дела су из различитих области: теологије, историје, реторике, филозофије, медицине, песништва. Половина се односи на хришћанске писце, а половина на грчке. Прикази прочитаних књига су концизни, критички и веродостојни. *Библиотјека* није претендовала да буде историја књижевности, те у њој нема многих писаца античке и хришћанске књижевности, али је драгоценост за историјско проучавање и теолошке и световне књижевности до IX века. Доказује Фотијеву велику ученост и стилско умеће. Дело *Библиотјека* представља велики допринос развоју средњовековне библиографије.

Аретас је био Фотијев ученик и митрополит у Цезареји (X век), као и професор филозофије на Универзитету¹². Поседовао је библиотеку од осамдесет књига. Неке су и данас сачуване у европским библиотекама, као копија Еуклида која се налази у Оксфорду¹³.

Веома образовани и учени Михаило Псел (1018-1075), поседујући енциклопедијско знање,

интелектуално је доминирао у шестој и седмој деценији XI века. Није се ослањао на непосредне узор, већ је самостално постао једна од најистакнутијих личности Царства. Био је реторичар, један од најсјајнијих историчара, филозоф, научник, политичар и писац. О његовој библиотеци нема директних података, али је логично претпоставити да је свестрано образована и ангажована личност морала имати своју личну библиотеку. Проучавањем Пселових дела увиђа се колико је допринео науци, књижевности и филозофији свога времена. Без велике, добро опремљене и уређене библиотеке не би могао да се бави научним радом и истраживањем различитих проблема који обележавају читаво време у којем је живео.

Византијски писац и епископ Бесарион из XV века, као један од најпознатијих византијских хуманиста, дао је снажан подстицај поновном изучавању античке књижевности. Имао је библиотеку од око 500 наслова. Књижни фонд је обухватао дела грчких оратора, филозофа и песника.

Манастирске библиотеке

Монаштво је, практично, настало и развијено у Византији. Манастири су били важни за интелектуални и културни живот Византијског царства, већ због тога што су, образујући децу за монашки живот, полазили од основа писмености. У појединим манастирима су постојали скрипторијуми у којима су се преписивали рукописи, а о обиму тога посла сведочи и процена да су половину од укупног броја писара и преписивача у Византији чинили монаси. Преписивање и чување рукописа има огромну историјску и културну улогу. Црква је надживела државу, те су ови рукописи важна сведочанства једног времена.

Свакодневни манастирски живот није се могао одвијати без књига које су биле намењене богослужењу, молитви и духовном уздизању. Манастирска библиотека била је основа развоја и писмености и преписивачке делатности.

Манастир Студион је подигао бивши римски конзул Студион 462. године¹⁴. Највећу славу стекао је за време управљања игумана Теодора Студита (759-826) у IX веку, када је имао око 1.000 монаха. Поред манастира, основани су библиотека и

¹¹ В. Ј. Илие, Нав. дело, 19.

¹² Л. Бреје, Нав. дело, 416.

¹³ В. Ј. Илие, Нав. дело, 19.

¹⁴ Драгутин Фуруновић, *Енциклопедија српске књије* (Београд: Ауторско издање, 1999), 958.

чувени скрипторијум. Манастирска библиотека је била највећа црквена библиотека свога времена. Рад у њој је био део послушања. Постојала је и обавеза дневног читања: узимање књиге у освит дана, читање до заласка сунца и враћање књиге на исто место. Већи део времена монаси су морали да посвете и преписивању богослужбених књига. Преписивали су се делови *Свештој йисма*, дела црквених отаца и духовни радови за потребе и манастира Студиона и других. Посебну пажњу Теодор Студит је обратио дужностима библиотекарa. Одредио је строге казне за монахе који се не придржавају прописаних правила.

Патмос је острво у Егејском архипелагу на којем је монах Христодул у XI веку основао манастир Светог Јована. Христодул је имао одређено библиотечко искуство стечено у Риму које је искористио за организовање рада библиотеке у овом манастиру¹⁵. Боравио је неколико година и у манастиру Светог Павла на Латросу, где је сакупио многе рукописе. У манастиру Светог Јована основао је скрипторијум у ком су преписивани најважнији рукописи из манастирског књижног фонда. По његовим упутствима, библиотекар постаје једна од најугледнијих личности у манастиру. Нарочито се бринуо о документима везаним за сам манастир, његово оснивање, привилегије и развој. Христодул је саставио каталог и сигнирао рукописе. Плашио се да не изгуби неке од драгоцених рукописа и при селидбама их је носио са собом.

Књижни фонд манастирске библиотеке увећавао се преписивањем рукописа и добијањем поклона. По инвентару из 1201. године, библиотека је поседовала 330 рукописа, од којих је 267 писано на пергаменту, а 63 на папирусу. Дела су већином теолошке садржине, а неколицина је световне. Христодул се интересовао и за световну књижевност и науку. Други каталог је из 1355. Књижни фонд је увећан, али је крајем XIV века велики број рукописа изгубљен.

Манастир Свете Катарине налази се на Синајској гори, у подножју планине. Ту је царица Јелена, мајка Константина Великог, још 330. подигла капелу посвећену Богородици и већ тада су оформљене мање монашке заједнице. Да би заштитили монахе, Цар Јустинијан (527-565) и царица Теодора (497-548) су у VI веку уз поменућу капелу

саградили манастир опасан високим зидом. Мошти Свете Катарине су у IX веку пренете у манастир и од тада носи њено име. Спада у најважније манастире на Блиском Истоку и у православљу уопште.

Манастирска библиотека је по вредности одмах иза Ватиканске. Поседује 3.000 рукописа од којих су две трећине на грчком језику, а преостали су на арапском, сиријском, арменском, коптском и словенским језицима. Најзначајнија књига је *Сиријски кодекс* из V века, са преписом из VII. Чувен је и рукопис *Синајској кодекса*, однет из манастира у XIX веку. Библиотека поседује и око 5.000 наслова раних штампаних књига.

У XIX веку су вршена истраживања рукописа, у чему се први истакао Порфирије Успенски. Он је 1845. пронашао 1.700 грчких рукописа и штампаних књига, 500 арапских и сиријских рукописа и 40 српских и бугарских. Нешто касније је сачинио и њихов попис¹⁶.

Представљајући јединствену монашку републику, самосталну и самоуправну од краја IX века, Света Гора заузима посебно место у историји византијских манастира. Налази се на тешко приступачном Атосу на полуострву Халкидики, на којем је кроз историју постојало преко 200 манастира, док их је данас 20 активних.

Неопходност књига за свакодневно богослужење условљава постојање библиотеке у сваком манастиру на Светој Гори. Књиге су наменски одређене за потребе монаха. Све библиотеке су сличне по књижном фонду и начину рада. Књижни фонд чине свете књиге, дела теолошке садржине, жанрови црквене поезије, хагиографије, посланице, записи. Рукописи су се у манастирским библиотекама преписивали од X века. Манастирске библиотеке поседују велики број драгоцених рукописа, највише словенских и византијских.

Манастир Велика Лавра је најстарији светогорски манастир. Основао га је Атанасије Атонски у X веку. Библиотека манастира поседује најбројнију колекцију рукописа на Светој Гори. Чини је преко 2.000 рукописа, од којих је најстарији из X века, и то: 100 словенских, 500 писаних на пергаменту, 50 свитака. Библиотека поседује писма Григорија Паламе (1296-1359), истакнутог византијског теолога, затим повеље српских владара и деспота: цара Душана, деспота Ђурђа и деспота Стефана. Међу

¹⁵ М. Љ. Николић, „Византијске библиотеке: прилог проучавању историје византијских библиотека“, *Библиошкар* год. XIV, бр. 1 (1962): 159.

¹⁶ Д. Фуруновић, Нав. дело, 1614.

најзначајније рукописе спада *Јеванђеље* из 992. писано на пергаменту и украшено. Библиотека поседује и новозаветне рукописе на грчком унцијалном писму, од којих су неки разасути по европским библиотекама.

Штампане књиге заузимају значајни део библиотеке. Почетком XX века је процењено да у њој има око 3.500 штампаних књига, а данас их има преко 40.000. Најзначајније су: прво издање Хомерових сабраних дела и Аристофанове комедије из XV века, штампане у Венецији. Осим главне библиотеке, манастиру Великој Лаври припадају и неколике келије и скитови који садрже одређени број рукописа. Библиотека има уређене каталогне књиге и рукописа.

Манастир Ватопед је друти по рангу међу светогорским манастирима. Основали су га ученици Атанасија Атонског у X веку. Симеон Немања и Сава Немањић су боравили у њему до оснивања Хиландара. Пре Маричке битке 1371. у њему је боравио и деспот Угљеша Мрњавчевић. Велики добротвори манастира су били и деспоти Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић. Библиотека манастира Ватопед има једну од највећих збирки на Атосу, сачињену од вредне колекције рукописа и штампаних дела. Рукописна збирка садржи преко 2.000 наслова, од којих је више од 1.500 научно обрађено и објављено.

Најстарији су *Псалтир* из XI и *Окшоих* из XIII века, који је настао у манастирској преписивачкој радионици. Вредни су и најпотпунији Страбонин рукопис из XIII века и Птоломејева *Географија*. Најстарије штампане књиге су из XVI века, штампане у Венецији и у Риму. У Ватопеду је крајем XIV века живео први познати српски библиотекар, монах Јоасаф Метеорски. Он је пописао и каталогизирао рукописе поделивши их на грчке и друге¹⁷.

Манастир Ивирон су основали Грузијци у X веку. Библиотека се налази у порти главне цркве. Чува велики број рукописа: око 2.000 кодекса, од којих су 123 на пергаменту и 15 литургијских свитака. Истичу се *Јеванђеље* из XI и *Четворојеванђеље* из XIII века на којем је Свети Марко приказан са пером у руци и отвореном књигом. Значајна је диплома цара Душана на грчком језику, као и спис са потписом Атанасија Атонског из 985. године. Штампана збирка броји преко 3.000 књига. Већином су грузијске, грчке, хебрејске и латинске.

Најстарије су из XV века. У овој библиотеци се чува трећина од укупно 600 светогорских секуларних дела. Четири наведена манастира су најзначајнија у светогорској хијерархији. Без њих се није могла донети ниједна одлука. Издавају се и по економској моћи. Континуирани развој су онемогућавале честе похаре и упади гусара и пљачкаша, али и пожари. Књижни фондови су много страдали. Обновљање је текло споро и тешко.

Манастир Хиландар се први пут помиње 1076. као грчки манастир, угашен и пуст. Обновили су га 1198. године Стефан Немања и Сава Немањић, добивши дозволу, потврђену хрисовуљом, од цара Алексеја III Анђела. Манастир су помагали и развијали сви Немањићи, а касније и Лазаревићи. Нарочиту обнову и раст доживео је за време краљева Милутина и Уроша I и цара Душана.

Хиландар је одувек био важан за духовни живот српског народа. Од свог оснивања, манастир је поседовао збирку књига која се ширила непрекидном набавком, умножавањем и добијањем књига на поклон¹⁸. Данашњу библиотеку, која представља прву и најстарију српску сачувану библиотеку, чине рукописне и штампане књиге, које је истражио и описао Димитрије Богдановић. Библиотека поседује 815 ћирилских рукописних књига од XII до XIX века и 79 штампаних, збирку грчки рукописа од XI до XIX века у којој је преко 150 кодекса, те 30.000 књига млађег фонда из XX века¹⁹. Посебно се издавају оснивачке повеље Хиландара са потписима Алексеја III Анђела, Симеона и Саве, краља Милутина и кнеза Лазара.

И сви остали светогорски манастири имају своје библиотеке. Неке су богатије, а неке поседују мањи књижни фонд. Уопштено, светогорске библиотеке имају велики број вредних и значајних рукописа, драгоцених за различита проучавања.

Закључак

Преглед библиотека у Византији није потпун у стручној литератури. О њима нема довољно историјских сведочанстава. Упркос томе, може се закључити да су оне чиниле важан део интелектуалног живота образованог становништва. С обзиром на широку мрежу школства, нарочито првог степена, и континуиран рад високих школа и

¹⁷ Г. С. Симончић, Нав.дело, 56.

¹⁸ Г. С. Симончић, Нав.дело, 35.

¹⁹ Опширније: Г. С. Симончић, Нав.дело, 37.

универзитета, књига је било. Библиотеке су постојале на свим нивоима на којима се учило. Биле су неопходне за просветни и научно-истраживачки рад. Пренеле су до наших дана и сачувале дела античких класичних аутора.

Омогућиле су да многа дела остану доступна. Византија није одбацила грчку културу примањем хришћанства и тај спој је само оплеменио ову

цивилизацију. У високим школама и на универзитету су гостовали многи учени људи и доприносили расту и развоју византијске културе. Плодно тло им је то дозвољавало. Паралелно са световним, развијало се и теолошко образовање. Захваљујући томе, настали су многи скрипторијуми у манастирима који су нам сачували дела телешке садржине непроцењиве вредности.

Литература:

1. Бреје, Луј. *Византијска цивилизација*. Београд: Нолит, 1976.
2. Ilie, Barbara J. *Libraries and Book Culture of the Byzantine Empire*. North Carolina: Chapel Hill, 2007. <http://ikib-info.blogspot.com/2009/11/knjiga-i-biblioteke-u-vizantiji.htm> (преузето 23. 2. 2012).
3. Marshall, D. N. *History of Libraries*. Oxford; New Delhi: IBH Publishing Co, 1983.
4. Николић, Маргита Љ. „Византијске библиотеке: прилог проучавању историје византијских библиотека“. *Библиошкар* год. XIV, бр. 1 (1962): 45-52, бр. 2 (1962): 148-160.
5. Радић, Радивој. *Византија: урбур и перјаменш*. Београд: Еволута, 2006.
6. Стокић Симончић, Гордана. *Књига и библиотеке код Срба у Средњем веку*. Панчево: Градска библиотека, 2008.
7. Фуруновић, Драгутин. *Енциклопедија српске књије*. Београд: Ауторско издање, 1999.

Libraries in the Byzantine Empire

Abstract

This paper presents libraries in the Byzantine Empire. It considers Byzantine culture and education as the basis for development of libraries. Concern for the education of different social strata and the existence of schools in the Byzantine Empire indicate that in that context libraries had also existed. Lessons involve reading materials, study of ancient authors, use of textbooks and dictionaries, which points to the existence of places for storing books. The Byzantines have inherited from the Alexandrians concern for preservation of ancient literature which they completely accepted, as well as care for copying transcripts and their storage in libraries. Considering parallel existence of secular and theological education, the libraries were divided into secular (imperial, public and private) and the monastery ones. The imperial libraries were being established by the Byzantine emperors in the capital of the Empire. Public research libraries have existed at universities and scientific institutions in the capital and in provinces. Many wealthy and educated Byzantine citizens who lived in the cultural centers of the Empire have had their own private libraries. Monastery libraries were located in numerous monasteries scattered throughout the Byzantine Empire.

Keywords:

Byzantine libraries, imperial, public, school, higher education, private, monastery